

РІЗНОВИДИ ТА УМОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ РІВНОВАГИ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Олена Рибій,

магістр політології,
здобувач Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

У статті розглядаються сутність, основні різновиди та моделі інституціональної рівноваги, її взаємозв'язок з інституціональною ефективністю, а також характер її впливів на політичну систему.

Ключові слова: політичний інститут, інституціональна рівновага, інституціональна ефективність, інкрементальна зміна.

This article examined the nature, basic types and models of institutional balance, its correlation with institutional effectiveness, and the nature of its impacts on the political system.

Keywords: political institution, institutional equilibrium, institutional effectiveness, incremental change.

Традиційно поняття інституціональної рівноваги побіжно трактувалося політичною теорією лише в термінах «політичного договору», відображеного в конституціях, законах та інших правилах, або ж з огляду на «моральний обов'язок» індивідів, що спирався здебільшого на релігійні норми [3]. Однак з розвитком мережі неоінституціональних теорій, які проводять свої дослідження в різноманітних напрямках та часто використовують напрацювання своїх «конкурентів» для продуктивної критики та вдосконалення власних теоретичних побудов, проблема інституціональної рівноваги (або, за термінологією Дж. Марча та Й. Олсена, «інституціонального порядку» [12]) перестала бути периферійною та удавано однозначною. Характерним є те, що різноманітні підходи неоінституціоналізму (нормативний [12], історичний [10; 16], раціонального вибору [5; 13; 15]) кардинально по-різному трактують природу, причини та характер перебігу такого важливого етапу життєвого циклу інститутів, як встановлення інституціональної рівноваги, що слугує додатковою причиною поглиблення методологічного розходження всередині неоінституціональної парадигми.

За визначенням Д. Норта, інституціональна рівновага – це ситуація, коли за умов заданої міцності позицій гравців у відстоюванні своїх інтересів та сукупності договірних трансакцій, що становлять загальний економічний обмін, жоден з гравців не вважатиме вигідним виділяти ресурси на переформулювання угод; така ситуація не означає задоволення усіх гравців існуючими правилами та інститутами, а лише те, що пов'язані зі зміною правил гри відносні витрати і вигоди не можуть її виправдати [5, 110-111]. Таке економічне визначення інституціональної рівноваги рівноцінне так само щодо політичної сфери та політичних обмінів, за умови розуміння під трансакціями рішень законодавчих органів з приводу раціоналізації та унормування витрат та вигод індивідів у забезпеченні суспільного добробуту [9, 653-655].

Забезпечується інституціональна стабільність складною сукупністю офіційних та неофіційних правил та досягається в основному за рахунок їхньої ієрархічної організації, в якій кожен більш високий рівень складніше та дорожче змінити, ніж попередній. З цього приводу Д. Норт зазначає: «Зазвичай конституції створюються так, щоб їхня зміна обходилася дорожче, ніж зміна статутного права, а, в свою чергу, зміна статутного права обходилася дорожче, ніж зміна індивідуального контракту» [5, 64]. Група російських дослідників (С. Айвазова, П. Панов, С. Патрушев, А. Хлопін) фактично повторюють ідею Д. Норта, стверджуючи, що зміна інститутів «більш глибокого рівня» проходить важче, ніж трансформації інститутів «менш глибокого рівня», які, більш того, буває важко кардинально змінити без відповідних змін перших [1].

Окрім ієрархічної побудови, стійкості інституціональної системи значно сприяє вкорінена в свідомості індивідів мережа інституцій, неформальних норм, правил та обмежень, яка змінюється дуже повільно [13, 1] та, відповідно, має високий ступінь стабільності. Дж. Ходжсон зазначає, що інститути забезпечують специфічні «регулярності» у поведінці, вкорінюють їх у звичках індивідів та, зрештою, формують відповідні цілі та переконання; таким чином інституціональна структура

підтримується надалі завдяки успішному самовідтворенню інститутів [6, 54-55]. Як наслідок, можна говорити про те, що рівновага, правила та поведінкові очікування є взаємозалежними та посилюють, підтримують існування один одного [8, 10].

Хоча стабільність інституціональної структури є, за Д. Нортом, основною функцією інститутів та робить можливим складний обмін у часі та просторі [13, 6], інституціональна ефективність не перебуває від неї у прямій залежності. Так, різні контекстуальні умови в політичній системі можуть спричинити виникнення особливого типу інституціональної рівноваги, яка ґрунтується на неправових неформальних нормах та інститутах і закріплює несправедливий розподіл суспільних благ. У цьому контексті М. Аокі цілком справедливо вказує на те, що навіть якщо певний окремий формальний інститут викристалізувався на основі епістеміологічно об'єктивного правила, в ньому може існувати одночасно дві рівноваги, які ґрунтуються, відповідно, на двох інститутах – інституті верховенства права та інституті, наприклад, хабарництва [8, 10].

Однак навіть у межах правового поля державі вигідно здійснювати своєрідну «цінову дискримінацію» на інституціональному ринку, яка відображається в обмеженні доступу до певних прав та форм діяльності залежно від групової приналежності [2]. Окрім того, що роль сили та статусу у виникненні та еволюції соціальних, особливо політичних, інститутів вказує на той факт, що держава базується не тільки на захисті прав, а й на *принципі влади*, яка виходить від високопосадовців [18, 15]. Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що в багатьох випадках інститути та правила створюються в інтересах особистого, а не суспільного добробуту, інакше кажучи – беруть свій початок у приватних інтересах [5, 65], а стабільності неформальної або неправової інституціональної рівноваги сприяє, з-поміж іншого, недосконала система покарань за порушення законодавства [8, 10].

Власне, у встановленні оптимальної інституціональної рівноваги, яка, в свою чергу, здатна сприяти інституціональній ефективності, важливу роль відіграє ступінь переговорної сили сторін, якщо вважати, що суспільство встановлює попит на інститути, а держава як інституціональний монополіст формує пропозицію на цьому «ринку» формальних інститутів [2]. Таким чином, як зазначають російські науковці В. Лапкін та В. Пантін, ключовою проблемою у взаємодії формальних інститутів та суспільства стає «прозорість», здатність адекватно передавати запити суспільної думки до політичних інститутів, не викривлюючи їх і не замінюючи вузькогруповими інтересами; у разі ж «кривого дзеркала» порушення оперативного зв'язку між «замовниками» (суспільством) та «виконавцями» (державними посадовцями та інститутами) політики неодмінно призводить до соціальних і політичних потрясінь [4, 103].

Попри цілком справедливе обґрунтування потреби прозорих суспільно-політичних взаємодій, для стабільного існування та можливості прийняття суспільством несправедливої інституціональної рівноваги також існує своє пояснення. Шляхом контролю за інформаційним полем та за допомогою засобів маніпулювання суспільною думкою держава здатна вкорінювати та забезпечувати дотримання створених нею формальних норм, інститутів та санкцій. Окрім того «трапляється, що люди починають внутрішньо цінити свою участь у таких інститутах, практично незалежно від тих зовнішніх благ, які ця участь забезпечує» [5, 16].

У контексті цього, можна виокремити ще один фактор, який впливає на стабільність інституціональної структури держави, – *ідеологію*, що складається з низки суб'єктивних моделей, за допомогою яких індивіди пояснюють та оцінюють світ навколо них [13, 3]. Важливо, що ідеологія відіграє вагомий роль не тільки в політичних виборах, але є так само основоположною для індивідуальних виборів, які, в свою чергу, впливають на економічну ситуацію в цілому [13, 3]. До того ж роль ідеології зростає у разі несправедливого розподілу можливостей та ресурсів.

Якщо звернутися до питання природи інституціональної стабільності, то, зокрема, інституціоналізм раціонального вибору розглядає інституціональну рівновагу як норму [16, 3], визначаючи інститути як стабільні (урівноважені) способи провадження справ [15, 26]. Згідно з даним підходом, інституціональна рівновага надовго встановлюється після того, як політичні актори вивчають стабільні правила гри, які важко замінити через високий ступінь невизначеності щодо вигод та ефектів нових правил, та пристосовують до них власні стратегії [15, 26].

Наявність таких «невизначеностей» і є тим основним фактором, який підтримує інституціональну стабільність. Адже часом буває дуже важко переконати індивідів дотримуватися нових правил, навіть якщо вони є Парето-вдосконалюючими (Оптимум за Парето – ситуація, коли будь-яка зміна розподілу ресурсів погіршує добробут хоча б одного суб'єкта інституціональної системи): перед

заснуванням нового правила чи інституту ніхто не може бути певен щодо ефектів нового розподілу ресурсів та соціальних благ [10, 12]. Урівноважуючим фактором у даному разі виступає доступність для обговорення та використання у політичному процесі мета-інститутів (інститутів-зразків), яка може бути критичною для стабільності наявних у певній системі інститутів та виступати як перспектива для реформ [10, 12]. Зважаючи на те, що не всіх акторів може стримувати страх перед інституціональною невизначеністю, важлива роль надається так званій *політиці* інституціональної стабільності: щоразу, з певною періодичністю вимагає задоволення потреба переконання індивідів у тому, що наявні інститути продовжують слугувати їхнім інтересам і що кращої альтернативи немає чи вона є недоступною [10, 12].

Протилежну позицію займає нормативний інституціоналізм Дж. Марча та Й. Олсена [12], згідно з імперативами якого інститути, рутини та норми одночасно є інструментами стабільності та ареною для змін, а, відповідно, інституціональна зміна виступає константною ознакою інститутів [12, 11]. Дослідники переконані, що призначенням інститутів є коригування розходження між базовою ідеєю інституту та практичним втіленням такої ідеї.

Так, наприклад, неможливо дискредитувати певну функцію держави, на відміну від державного інституту, який покликаний виконувати таку функцію: це означає, що інститути здебільшого схильні до персоніфікації, ототожнення з його поточною, часом злочинною діяльністю, і, як наслідок, в певний момент може настати потреба в їхньому переродженні (зміні гасел, задекларованих ідей), іншою мовою, в своєрідному «очищенні» [14, 569]. Таким чином, «усунення» факторів (корупція, зловживання владою тощо), які вплетені в мережу недосконалих інституціональних взаємодій та можуть дискредитувати сам факт існування певного інституту, сприяє встановленню нової рівноваги як всередині інституту, так і загалом в інституціональній системі. Однак варто зазначити, що встановлення нового інституціонального порядку відбувається поступово і паралельно виробленню нових норм та правил суспільних взаємодій, так як будь-яка більш-менш значна зміна офіційних правил призводить до порушення рівноваги, для підтримання якої потрібне існування «повного пакету» офіційних та неофіційних обмежень разом із забезпеченням їхнього дотримання [5, 112].

У відповіді на питання щодо того, інституціональна рівновага – норма чи процес, з Дж. Марчем та Й. Олсеном погоджуються П. Хол та К. Телен – представники історичного інституціоналізму, які паралельно розробили концепцію *інституціоналізму різновидів капіталізму* (*varieties-of-capitalism approach*). Водночас історичний інституціоналізм свої ж представники (зокрема, С. Стеінмо) критикують за те, що він не приділяє належної уваги проблемі рівноваги, а концентрується на аналізі інститутів у динаміці та їхніх «шляхів розвитку» [16], П. Хол та К. Телен у рамках нового підходу часто звертаються до питання причин зміни та стабільності інститутів. За їхнім переконанням, стійкість інститутів залежить не лише від сукупних, сприятливих для покращення добробуту держави ефектів, а й від тієї користі та вигод, які вони розподіляють між соціальними та політичними коаліціями, що складають основу інститутів; а також не лише від Парето-оптимального стану такої рівноваги, а й від незупинного процесу мобілізації, через який актори тестують обмеження наявних інститутів [10, 7].

Підсумовуючи, можна твердити, що поступові зміни в інституціональній рівновазі як пасивна відповідь на інкрементальні зміни в параметрах інституціональних «ігор» не може бути беззаперечно віднесена до процесів інституціональної зміни: інститути можуть залишатися стійкими та інерційними, навіть якщо інституціональне середовище, так само як і індивідуальні вибори акторів, змінюються до певної міри [8, 18].

Неоінституціоналісти виділяють кілька видів інституціональної рівноваги, один з них пов'язаний з поняттям «історична ефективність»: з часом інститути стають у певному сенсі «краще» адаптованими до умов навколишнього середовища та досягають таким чином оптимального рішення проблеми виживання і множинних, залежних від шляху розвитку рівноваг (*path-dependent equilibria*), які, проте, не обов'язково покращують ефективність та резистентність інститутів [12, 11]. Інша стандартна модель – рівноваги, що переривається (*punctuated equilibrium*): така рівновага передбачає тривалі періоди стабільного функціонування інститутів, які перериваються лише критичними періодами радикальної зміни, ініційованої політичними органами задля переформатування інституціональних структур [12, 12].

У свою чергу, Дж. Ходжсон виділяє координаційний вид інституціональної рівноваги (*coordination equilibrium*), який підтримується самими гравцями (навіть якщо така рівновага не є ідеальною для кожного), через те, що жоден з них, за відсутності вагомих нарікань на систему

правил, не має достатніх мотивів для зміни поведінки; водночас кожен так само зацікавлений, щоб інші дотримувалися своїх попередньо обраних стратегій [11, 60].

Стійкість інститутів значною мірою, якщо не повністю, заснована на тому, як добре вони слугують інтересам залучених акторів: якщо інститут зазнає поразки в ефективному служінні таким інтересам, він стає слабким та недовговічним, чутливим до порушень інституціональних правил [10, 11]. Однак варто зазначити, по-перше, що актори не завжди мають повну інформацію щодо «ігрової структури» [8, 19], інакше кажучи, інституціональних «правил гри», а також того, як і чи правильно функціонують інститути, а отже, далеко не завжди можуть виносити справедливі рішення щодо ефективності інституту у справі слугування їхнім інтересам. По-друге, такий міцний зв'язок між суспільними запитами та діяльністю інституціональних правил притаманний передусім економічній інституціональній системі, тоді як у політичному інституціональному середовищі такий зв'язок може сильно викривлюватися.

Отже, інституціональна рівновага є важливою умовою для правильної координації діяльності інститутів та, відповідно, для порядку у всій інституціональній системі суспільства. На поглиблення інституціональної стабільності впливають багато факторів, серед яких значаться ієрархічна організація інститутів та правил, вкорінені в свідомість індивідів звички, державна «політика стабільності» та ідеологія, а також мережа неформальних інститутів зі своїми власними центрами рівноваги. Характерно, що досі залишається відкритим питання щодо природи інституціональної стабільності, яка постає в працях представників різних інституціональних течій або як норма, або ж як своєрідний процес. Так, на протигагу інституціоналізму раціонального вибору, представники нормативного (Дж. Марч та Й. Олсен) та історичного (П. Хол та К. Телен) інституціоналізмів відкидають припущення щодо «автоматичної» стабільності інститутів: навіть якщо вона є Парето-оптимізуючою, сутність інституціональної рівноваги та її ефектів на політичну систему, на їхню думку, пов'язана з важливими процесами політичної динаміки [10, 15]. Справді, зважаючи на те, що інституціональна рівновага може мати не тільки позитивні, а й негативні впливи на політичну систему (зокрема, у разі державного сприяння інерційності інститутів задля досягнення приватних інтересів владних суб'єктів), під час її аналізу за основний варто вважати критерій ефективності.

Як висновок, можна говорити про те, що запорукою інституціональної порядку, який сприяє встановленню оптимальної рівноваги, стабільності та ефективності всієї інституціональної системи, є здатність інститутів не тільки підтримувати відтворюваність загальноприйнятих звичок та процедур, а й здійснювати коригувальну інкрементальну зміну інституціональних правил задля кращої адаптації до нових умов суспільно-політичного середовища.

1. Айвазова С. Институционализм и политическая трансформация России / С. Айвазова, П. Панов, С. Патрушев, А. Хлопин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strategy-spb.ru/partner/files/3institutstionalizm_i_politicheskaya_transformatsiya_rossii.doc. 2. Белокрылова О. Институциональные изменения и распределение доходов в переходной экономике / О. С. Белокрылова, В. В. Вольчик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ie.boom.ru/Volchik/Change.htm. 3. Дегтярёв А. Асинхронность формирования и асимметрия институциональных матриц как факторы трансформации социально-экономических систем (историко-экономический анализ) (окончание) / А. Н. Дегтярёв, С. В. Дегтярёва [Електронний ресурс] // Экономическое Возрождение России: Теоретические проблемы экономики. – 2006. – №4 (10). – Режим доступу: <http://ekvr.narod.ru/problems23.htm>. 4. Лапкин В. Общественное мнение и изменение политических институтов в России и на Западе / В. В. Лапкин, В. И. Пантин // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна: ООО «Феникс+», 2001. – 478 с. 5. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с. 6. Ходжсон Дж. Институты и индивиды: взаимодействие и эволюция / Дж. Ходжсон. – Вопросы экономики. – 2008. – №8. – С. 45-60. 7. Шмиттер Ф. Неокорпоративизм / Ф. Шмиттер // Полис. – 1997. – №2. – С. 14-22. 8. Aoki M. Endogenizing institutions and institutional changes / Masaniko Aoki // Journal of Institutional Economics. – 2007. – Vol. 3, Issue 1. – P. 1-31. 9. Commons J. Institutional Economics / J. Commons // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648-657. 10. Hall P. Institutional change in varieties of capitalism / Peter A. Hall, Kathleen Thelen // Socio-Economic Review. – 2009. – №7. – P. 7-34. 11. Hodgson G. What Are Institutions? / G. Hodgson // Journal of Economic Issues. – March 2006. – Vol. XL. – № 1. – P. 1-25. 12. March J. Elaborating the “New Institutionalism”: Working Paper / J. March, J. Olsen. – Univ. of Oslo: Centre for European Studies «Arena». – №11. – 2005. – 28 p.

13. North D. The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem [WIDER Annual Lectures 1] / D. North. – World Institute for Development Economics Research, 2007. – 29 p. **14.** Peters B. Institutions and time: Problems of conceptualization and explanation. - Journal of Public Administration Research and Theory / B. G. Peters, J. Pierre. – Oct 1998. – Volume 8. – № 4. – P. 565-583. **15.** Shepsle K. Rational Choice Institutionalism / K. Shepsle // The Oxford Handbook of Political Institutions. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 24-25. **16.** Steinmo S. The New Institutionalism / S. Steinmo // The Encyclopedia of Democratic Thought / Barry Clark, Joe Foweraker [Электронный ресурс]. – London: Routledge. – July, 2001. – С. 3. – Режим доступа: stripe.colorado.edu/~steinmo/foweraker.pdf. **17.** Streeck W. Rejoinder: on terminology, functionalism, (historical) institutionalism and liberalization / W. Streeck. – Socio-Economic Review. – 2005 – №3. – P. 577-587. **18.** Zafirovski M. Economic and Sociological Approaches to Institutions: Economy, Society and Law / M. Zafirovski // European Journal of Law and Economics. - Jul 2000. – Vol. 10. – № 1. – P. 7-30.